

EDUCATION WITHOUT BORDERS: THE ACTIVITIES OF BULGARIAN SUNDAY SCHOOLS DURING THE WAR IN UKRAINE

Olga Kolot

Institute for the Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin" at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria, kolotol2811@gmail.com

Abstract: The war in Ukraine has had a profound impact on the educational system, including Bulgarian Sunday schools, which traditionally play a crucial role in preserving the language, culture, and national identity of Bulgarian communities abroad. The armed conflict has led to significant challenges such as the displacement of students and teachers, limited access to educational resources, disruptions in the learning process due to power and internet outages, as well as psychological pressure on students and their families.

This study aims to identify the challenges faced by students, teachers, and parents during the military conflict in Ukraine and its impact on the activities of Bulgarian Sunday schools. Based on collected data and case studies, the research seeks to propose effective strategies for adapting the educational process in crisis conditions.

A special focus is placed on remote and hybrid learning methods, the role of digital technologies, the provision of psychological support, and the importance of international cooperation. By analyzing successful practices and identifying future challenges, this study offers guidelines for the sustainable development and support of Bulgarian Sunday schools in Ukraine in the long term.

The research is based on qualitative and quantitative methods for analyzing the activities of Bulgarian Sunday schools in Ukraine in the context of the war. The approaches used include:

Documentary analysis – reviewing official reports, regulatory documents, and educational policies related to the operation of Bulgarian Sunday schools abroad.

Comparative analysis – studying successful practices from other countries to derive applicable strategies for Bulgarian Sunday schools.

This study explores various strategies for continuing the educational process, including transitioning to remote and hybrid learning, using digital educational resources, developing digital libraries, and creating mobile learning applications. Additionally, emphasis is placed on the importance of psychological support for students who have been forced to leave their homes, as well as the role of Sunday schools as cultural and social centers that provide emotional stability to the Bulgarian diaspora in Ukraine and other affected regions.

In conclusion, the study formulates specific recommendations for the long-term development and sustainability of Bulgarian Sunday schools under conditions of military conflict and instability. It highlights the need for more flexible educational models, greater access to electronic learning materials, and enhanced cooperation between Bulgarian institutions and international organizations to ensure quality education for Bulgarian communities abroad, regardless of the geopolitical situation.

Keywords: Bulgarian Sunday schools, education, methodology, innovations.

ОБРАЗОВАНИЕ БЕЗ ГРАНИЦИ: ДЕЙНОСТТА НА БЪЛГАРСКИТЕ НЕДЕЛНИ УЧИЛИЩА В УСЛОВИЯТА НА ВОЙНА В УКРАИНА

Олга Колот

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българска академия на науките, България, kolotol2811@gmail.com

Резюме: Войната в Украйна оказва дълбоко влияние върху образователната система, включително и върху българските неделни училища, които традиционно играят решаваща роля в запазването на езика, културата и националната идентичност на българските общности зад граница. Въоръженият конфликт доведе до значителни предизвикателства, като разселване на ученици и учители, затруднен достъп до образователни ресурси, прекъсване на учебния процес поради липса на електричество и интернет, както и психологически натиск върху учениците и техните семейства.

Настоящото изследване има за цел да идентифицира предизвикателствата, пред които са изправени учениците, учителите и родителите по време на военния конфликт в Украйна и неговото въздействие върху дейността на българските неделни училища. Въз основа на събраните данни и проучените случаи,

изследването цели да предложи ефективни стратегии за адаптация на образователния процес в условия на криза.

Специален акцент се поставя върху методите за дистанционно и хибридно обучение, ролята на дигиталните технологии, осигуряването на психологическа подкрепа и значението на международното сътрудничество. Чрез анализа на успешни практики и идентифицирането на бъдещи предизвикателства, настоящата работа предлага насоки за устойчиво развитие и подкрепа на българските неделни училища в Украйна в дългосрочен план.

Настоящото изследване се основава на качествени и количествени методи за анализ на дейността на българските неделни училища в Украйна в контекста на военния конфликт. Използваните подходи включват: Документален анализ – преглед на официални доклади, нормативни документи и образователни политики, свързани с дейността на българските неделни училища в чужбина.

Сравнителен анализ – изследване на успешни практики от други държави с цел извеждане на приложими стратегии за българските неделни училища.

Настоящото изследване разглежда различни стратегии за продължаване на образователния процес, включително преминаването към дистанционно и хибридно обучение, използването на цифрови образователни ресурси, изграждането на дигитални библиотеки и разработването на мобилни приложения за обучение. Освен това, акцент се поставя върху значението на психологическата подкрепа за учениците, които са били принудени да напуснат домовете си, както и върху ролята на неделните училища като културни и социални центрове, които осигуряват емоционална стабилност на българската диаспора в Украйна и други засегнати региони.

В заключение, изследването формулира конкретни препоръки за дългосрочно развитие и устойчивост на българските неделни училища в условията на военен конфликт и нестабилност. Подчертава се необходимостта от по-гъвкави образователни модели, по-широка достъпност до електронни учебни материали и засилено сътрудничество между българските институции и международни организации за гарантиране на качествено образование за българските общности в чужбина, независимо от геополитическата ситуация.

Ключови думи: български неделни училища, образование, методика, иновации.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Образованието е един от основните стълбове на обществото, осигуряващ не само предаване на знания, но и запазване на културната и националната идентичност. В условията на въоръжени конфликти, особено при разселване на населението и разрушаване на инфраструктурата, достъпът до образование се превръща в сериозно предизвикателство. В този контекст българските неделни училища в Украйна изпълняват ключова роля в поддържането на езиковата и културна връзка на българските общности със страната им на произход. Към учебната 2024/2025 година в чужбина функционират 396 регистрирани български училища, разположени в 43 държави на шест континента. От тях 17 работят към задграничните представителства на България, 5 са обвързани с българските църковни общности, а останалите 374 са създадени и поддържани от организации на българи зад граница. Тези образователни институции играят важна роля не само за езиковото и културното обучение на младите поколения, но и за поддържането на общностната сплотеност и идентичност.

Настоящата статия разглежда състоянието на българските неделни училища в Украйна по време на военния конфликт, анализира предизвикателствата, пред които са изправени учениците и преподавателите, както и стратегиите за адаптация на образователния процес в условия на криза. В допълнение, ще бъдат представени различни методи за осигуряване на непрекъснатостта на обучението, както и възможностите за бъдещо развитие на образователните практики.

Цел на изследването

Настоящото изследване има за цел да идентифицира предизвикателствата, пред които са изправени учениците, учителите и родителите по време на военния конфликт в Украйна върху дейността на българските неделни училища. Въз основа на събраните данни и проучените случаи, изследването цели да предложи ефективни стратегии за адаптация на образователния процес в условия на криза.

Специален акцент се поставя върху методите за дистанционно и хибридно обучение, ролята на дигиталните технологии, осигуряването на психологическа подкрепа и значението на международното сътрудничество. Чрез анализа на успешни практики и идентифицирането на бъдещи предизвикателства, настоящата работа предлага насоки за устойчиво развитие и подкрепа на българските неделни училища в Украйна в дългосрочен план.

Методология на изследването

Настоящото изследване се основава на качествени и количествени методи за анализ на дейността на българските неделни училища в Украйна в контекста на военния конфликт. Използваните подходи включват:

Документален анализ – преглед на официални доклади, нормативни документи и образователни политики, свързани с дейността на българските неделни училища в чужбина.

Сравнителен анализ – изследване на успешни практики от други държави с цел извеждане на приложими стратегии за българските неделни училища.

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Българските неделни училища в Украйна имат дългогодишна традиция, свързана със запазването на националната идентичност на българската диаспора. Те играят важна роля в съхранението на езика, културата и историческата памет на общността. Създадени с цел да подпомогнат обучението по български език, литература, история и култура, тези училища изпълняват функция, надхвърляща традиционното образование, като също така служат за социална и културна интеграция на българските общности в чужбина.

Исторически и архивни източници свидетелстват, че българското заселване в днешните територии на Република Украйна и Република Молдова датира още от средата на XVII век. Най-ранните сведения за българските преселници в Бесарабия се появяват след завладяването на Северозападното Причерноморие от Османската империя през XV век. (Ганчев 2020 с60)

Първи отделни български селища в пределите на Руската империя са: с. Ольшанка, от 1774 г. – сега в Кировоградска област, Р. Украйна, с. Малък Боялък – сега Свердлово, от 1801 г., с. Голям Боялък / Кошково от 1802 г. – доскоро с. Благоево, а сега Велики Буялък, с. Кубанка, от 1804 г., с. Катаржино, от 1806 г. – в района на гр. Одеса, с. Терновка, от 1802 г. – сега в пределите на гр. Николаев, в Крим първи български колонии стават – с. Кишлав, от 1803 г., с. Стари Крим, от 1804 г. и Балта Чокрак, от 1806 г., а в така нареченото днес Приднестровие – с. Паркан, от 1804 г. (Грек, Червенков 2007 с29)

В украинската част на Бесарабия едни от първите български селища, съгласно съхранилите се архивни документи (ведомост от 25 май 1816 г.), са селата: Кайраклий – сега Лоциновка, Кот-Китай / Бабата – сега Островное, Троян, Еникюф / Еникьой – сега Новоселовка, които вероятно са били основани веднага след приключването на руско-турската война от 1806-1812 г., а през 1806 или 1809 г. е било основано едно от най-големите българо-гагаузки села в този регион – с. Кубей, Богатое / Долукьой / Долукьоф8 (основано от украинци и молдовци в края на XVIII в., през 1806 год. тук пристига голяма група българи). През 1821 г. е било поставено началото на гр. Болград, през 1821 г. българи от Измаил основават с. Бановка, през 1822 г. българи от Кишинев основават с. Задунаевка, а българи от Акерман (сега гр. Белгород-Днестровский) на мястото на татарския аул Ески Кубей основават с. Нова Ивановка. Във времето в края се появяват и други български селища. (Кондов 2018)

Населението от по-голямата част на тези първични български селища впоследствие в резултат на вътрешна миграция създават в съответните райони и региони ред вторични, а в някои случаи и третични български селища. По такъв начин на тази обширна територия се появяват диалектите на бесарабски, кримски, одески, херсонски, олшански / кировоградски, приазовски / таврийски¹¹, приднестровски / паркански, николаевски / терновски и др. българи, които в края на XIX – в началото на XX в. започват да стават обект на изследване на редица учени от Украйна, Молдова, България и др.

Още от създаването на първите български селища на територията на днешна Украйна, българските общности полагат усилия за съхранение на езика и традициите си. Основен инструмент за това са били семейното предаване на културни и езикови знания както и поддържането на фолклорни и религиозни обичаи. Общностите са запазили своята културна идентичност чрез устната народна традиция, фолклорните събори, както и чрез сплотеността на семействата, които са предавали езиковите и културните си особености от поколение на поколение. Въпреки историческите предизвикателства, тези практики са допринесли за съхраняването и адаптацията на българската културна самобитност в новата социална и геополитическа среда.

По време на формирането на първите колонии, повечето от пристигналите български преселници не са имали образование. Развитието на стопанствата и необходимостта от установяване на контакти с месните жители все повече подтиквали населението към осъзнаване на нуждата от подготовка на грамотни заселници.

На примера на жителите на с. Тернивка, още през 1838 г. инспекторът на енорийските училища Иван Ботвянов се обръщал с писма до Попечителския комитет относно целесъобразността от откриване на училище в Тернивка.

През 1839 г. колонистите построили самостоятелна сграда за училището и я оборудвали с ученически пейки, шкафове и дъски. Още същата година първите 14 ученици започнали обучение. А през следващата учебна година родителите записали вече 142 ученици.

Тернивското училище функционирало съгласно „**Наставления за основните правила за селските училища в колонии**“, които били утвърдени от Попечителския комитет през 1842 г. В тези правила се определяли условията за прием на ученици в училището, списъкът на преподаваните предмети, нормите за поведение, поощренията, санкциите, наказанията и редът за водене на училищен дневник.

Първоначално училището било едногодишно, а преподаваните предмети включвали: руска граматика, четене, Закон Божий и аритметика. (Гамза 2014)

С течение на времето училищата се развивали и укрепвали като институции на българската просвета. В определени периоди образованието се осъществявало изцяло на български език, като училищата играели централна роля в запазването на националното самосъзнание. Въпреки това, през съветския период настъпил застой в изучаването на българския език и култура, а влиянието на политиката на русификация довело до значително ограничаване на преподаването на родния език. Едва след обявяването на независимостта на Украйна започнало възраждане на интереса към българското културно наследство. Възстановяването на изучаването на българския език, традиции и култура станало приоритет за българската общност, която започнала да организира неделни училища, фестивали и културни събития, целящи запазването на националната идентичност в условията на една нова политическа и социална реалност.

По данни на Всеукраинското преброяване на населението от 2001 г. в Украйна живеят 204,6 хил. българи, от които 150,6 хил. в Одеска област, 27,7 хил. в Запорижка област, 5,6 хил. в Миколаивска област и 2,2 хил. в Кировоградска област. В Одеска област най-голям брой българи живеят в Болградски район – 45,6 хиляди, Арцизки район – 20,2 хиляди, Тарутински район – 17,0 хиляди, Измаилски район – 14,1 хиляди и Билгород-Днистровски район – 10,0 хиляди. (Георгиева 2024)

Образователните иновации се свързват с нововъведения за подобряване на пътищата за усвояване на знания, умения, отношения, компетентности, поведение на участващите в образователния процес. (Бояджиева 2021).

Финансирането на дейностите по Национална програма „Роден език и култура зад граница“ (НП РЕКГ) започва от учебната 2010/2011 година, а по Постановление №90 на Министерския съвет (ПМС) – от учебната 2012/2013 година.

Дейността на българските неделни училища (БНУ) в чужбина се основава на три основни нормативни акта: Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) – предоставя основната правна рамка за функционирането на българските образователни институции.

Постановление №90 на Министерския съвет от 29.05.2018 г. за българските неделни училища в чужбина, което заменя ПМС №334 от 08.12.2011 г. и урежда административните и финансовите аспекти на тези училища.

Национална програма „Роден език и култура зад граница“ (НП РЕКГ) – програма с ежегодно осъвременяван текст, която подпомага изучаването на български език, история и култура в различни държави.

Обучението в БНУ се провежда по български език и литература, по история и цивилизации и география и икономика в частта им, отнасяща се до историята на България и географията на България, съгласно учебни програми за обучението, организирано в чужбина, както следва: Български език и литература:

I–IV клас: 108–120 часа годишно; V–VII клас: 102–120 ч/г; VIII–XII клас: 72–90 ч/г.

История и цивилизации: V–VII клас: 102 часа общо; VIII–XII клас: 102 часа общо. География и икономика: V–VII клас: 81–102 часа общо; VIII–XII клас: 90 часа общо.

Предучилищна подготовка (4–7 г.): български език и литература: до 4 занятия седмично (20–30 мин.), до 124 годишно.

Подготовка на кандидат-студенти: Български език и литература: до 100 часа годишно. История на България: до 80 часа годишно. География на България: до 80 часа годишно.

Според наличните данни, към последната учебна година Испания е страната с най-голям брой български неделни училища – 52 училища с общо 3 973 записани ученици. Следват:

Молдова – 51 училища и 4 409 ученици,

Украйна – 50 училища и 7 924 ученици,

Великобритания и Северна Ирландия – 44 училища,

Германия – 27 училища с 3 134 ученици,

Гърция и Италия – по 18 училища,

Франция – 12 училища,

САЩ – 44 училища с 3 068 ученици.

В Украйна българските неделни училища функционират в два основни режима:

По Национална програма „Роден език и култура зад граница“ – 41 училища,

По Постановление №90 на Министерския съвет – 8 организации.

Нарастват изискванията на самите обучаеми ([Черешева 2010](#));

Учениците, посещаващи български неделни училища в чужбина, могат да бъдат категоризирани в две основни групи според техния миграционен статус:

Уседнали представители на историческите български общности – това са ученици, обучаващи се в неделни училища в държави като Албания, Република Северна Македония, Молдова, Румъния, Сърбия, Украйна, Унгария и Чехия. Те произхождат от дългогодишни български диаспори и обикновено посещават БНУ с цел съхранение на езиковата и културна идентичност.

Ученици, чиито семейства са мигрирали и които се обучават в БНУ в останалите страни по света. Тази група обхваща предимно деца на съвременни емигранти, които се стремят да поддържат връзка с българския език и култура, докато живеят в чужбина.

Училищата в Украйна носят не само образователна стойност, но и изпълняват важна роля в съхраняването на културното наследство на българската общност. Те служат като центрове за поддържане на традициите на предците, запазване на фолклора и в известна степен – на специфичните диалекти. В много случаи тези училища са не просто учебни институции, а фактор за съществуването и укрепването на българската диаспора в региона. Училищата са ключов фактор за съществуването и сплотяването на българската диаспора, като осигуряват пространство за предаване на културното наследство.

Освен основните теми по български език, задължително се включват и теми по диалектология, като част от усилията за съхраняване на езиковото наследство и културната идентичност. (Георгиева 2023) Като и в програмата по история задължително се включват и теми, свързани с българската история на местното население, с цел съхраняване на историческата памет и културната идентичност.

С началото на войната в Украйна функционирането на тези училища се оказва под сериозна заплаха. Разселването на учениците и учителите, липсата на достъп до физически учебни пространства и психологическото въздействие на конфликта доведоха до значителни промени в организацията на учебния процес.

В настоящия момент редица български училища в Украйна са в застрашаващо положение, особено тези, които се намират в окупираните територии, където тяхното функциониране е напълно възпрепятствано.

Влияние на войната върху образователния процес

Военият конфликт в Украйна има многопластово въздействие върху образователната система, като българските неделни училища не правят изключение.

Влиянието на войната върху образователния процес е изключително тежко. Липсата на електроенергия и стабилна интернет връзка сериозно затруднява провеждането на дистанционни уроци, което води до прекъсване на учебния процес. Освен това, постоянният стрес, предизвикан от военните атаки и несигурността, оказва силно негативно въздействие върху учениците и учителите, намалявайки способността им да се съсредоточават и да усвояват нови знания. В някои райони училищата са принудени да прекратят дейността си или да работят в ограничен капацитет, което води до допълнителна загуба на учебни възможности за българската общност.

Основните предизвикателства включват:

Физическо разселване – много ученици и преподаватели бяха принудени да напуснат своите домове, което доведе до разпадане на установените учебни групи и загуба на учебна среда.

Разрушаване на учебни сгради – макар неделните училища да не разполагат със собствени бази, много от използваните помещения в украинските училища и културни центрове бяха повредени или станаха недостъпни.

Психологически ефект върху учениците – стресът, несигурността и загубата на близки хора оказват сериозно влияние върху мотивацията и способността за учене.

Липса на учебни ресурси – трудности при достъпа до учебници, дигитални платформи и техническо оборудване за дистанционно обучение.

Препоръки за адаптация на образованието

Разширяване на дистанционното обучение – Училищата следва да използват различни платформи за онлайн обучение, като Zoom, Google Classroom и Microsoft Teams, за да осигурят непрекъснат учебен процес. Препоръчително е разработването на предварително записани уроци и електронни материали, които да позволяват на учениците да учат в удобен за тях момент. Дистанционното обучение се основава както на най-добрите традиционни методи на преподаване, така и на съвременни информационни и телекомуникационни технологии. То следва принципите на самостоятелното учене и е предназначено за

широк кръг хора, независимо от материалното им положение, местоживеенето или здравословното състояние. (Гетта 2017)

Прилагане на хибридни модели – Там, където условията позволяват, е важно да се комбинират присъствени и онлайн уроци. В безопасни региони могат да се провеждат редовни занятия с малки групи ученици, като се спазват мерки за сигурност. В по-рисковите области обучението остава дистанционно, но с възможност за периодични консултации и индивидуални срещи с преподавателите. Допълнително могат да бъдат създадени временни учебни центрове в по-безопасни райони, които да осигурят достъп до стабилна интернет връзка и учебни материали.

Създаване и разширяване на цифрови ресурси – Разработването на електронни учебници, интерактивни тестове и видеоматериали ще помогне на учениците да поддържат учебния процес, дори при липса на достъп до традиционни образователни материали. Важно е да се създадат онлайн библиотеки с достъп до ресурси на български език, както и специализирани платформи, които да предлагат допълнителни упражнения, аудиофайлове и виртуални класни стаи. Препоръчително е изграждането на мобилни приложения за обучение, които да могат да работят офлайн, за да бъдат достъпни дори при прекъсване на интернет връзката.

Осигуряване на психологическа подкрепа – Препоръчително е въвеждането на онлайн консултации с психолози и организирането на групови срещи за справяне със стреса. Техники като арт-терапия, игрови дейности и индивидуални разговори с експерти могат да подобрят психоемоционалното състояние на учениците.

Укрепване на международното сътрудничество – Българските училища трябва активно да търсят партньорства с български и международни организации, които могат да осигурят учебни материали, финансова подкрепа и технологична помощ за подобряване на учебния процес.

Гъвкави учебни графици – В условия на война и нестабилност училищата трябва да предлагат алтернативни графици и индивидуални планове за обучение, за да се гарантира достъп до образование дори за ученици, които са в движение или в зони с прекъсвания в учебния процес.

Подготовка на учители за работа в кризисни условия – Препоръчва се провеждането на семинари и обучения за преподавателите, насочени към използването на иновативни дигитални методи на преподаване и подкрепа на ученици, преживели стресови ситуации.

Подобряване на инфраструктурата за електронно обучение – За да се минимизира влиянието на липсата на електричество и интернет, трябва да се насърчава използването на офлайн ресурси, мобилни приложения за обучение и алтернативни платформи за комуникация.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки трудностите, много български неделни училища в Украйна продължават да функционират и да намират ефективни начини за обучение но пред тях продължават да стоят редица предизвикателства. Необходимостта от дългосрочни стратегии за осигуряване на стабилност и качествено обучение остава ключова. Сред възможните бъдещи решения са:

Разширяване на програмите за дистанционно обучение и създаване на дигитални библиотеки.

Повишаване на институционалната подкрепа от страна на България и международни организации.

Осигуряване на психологическа и социална подкрепа за учениците и техните семейства.

Съвременните нации трябва да осъзнаят, че културният и морален потенциал на народите трябва да бъде насочен към решаване на глобалните проблеми на човечеството, към търсене на пътища за постигане на мир, към съзидание, а не към разрушение. (Станчев 2024)

Българските неделни училища в Украйна продължават да изпълняват своята мисия въпреки предизвикателствата, наложени от военния конфликт. Тяхната роля надхвърля чисто образователния аспект и се превръща в жизненоважен фактор за поддържане на българската културна идентичност. Чрез прилагането на иновативни образователни методи и международна подкрепа тези училища могат не само да преодолеят кризата, но и да се развият, създавайки по-устойчиви модели за бъдещето.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиева, Н. (2021). Приложение на иновативни методи в училищното образование. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Факултет по науки за образованието и изкуствата. Книга педагогически науки. Том 114, София.
- Гамза, В. . (2020). Тернівка. Історико-етнографічний нарис. Миколаїв: Іліон, 2014.
- Ганчев, О.І. Демографічні трансформації болгарської спільноти Південної Бессарабії (XIX – початок XXI ст.), Одеса, „Сімекс-прінт“, 636 с.

- Георгиева, С. (2023) Українська болгаристика у сучасних лінгвістичних виданнях: одеська наукова школа. Слово и общество. Международен филологически колегиум. Том 3. Шумен: Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”, 2023. 239 - 243.
- Георгиева, С. (2024) Диагностиращите лексикални маркери на българските говори в Украйна. БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, ПРИЛОЖЕНИЕ / BULGARIAN LANGUAGE, SUPPLEMENT, 71 (2024), 428–440.
- Гетта, В (2017) .Дистанційне навчання: дидактика, методика, організація [Текст]: монографія / В.Г. Гетта, С.М. Єрмак, Г.В. Джевага, О.М. Шульга, І.В. Повечера, Н.М. Носовець, А.М. Коляда. – Чернігів, 2017.стр. Ів., Н. Червенков. (2007) Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще, ИК „Христо Ботев“, С., 1993, с. 11, 14; М. Парзулова. Кримските българи, Одеса, 2007, с. 29.
- Кондов, В. (2018).Езикът на българите на Пусто пладне: в Русия, СССР, Молдова и Украйна (Класификация, библиография, карти, снимки, текстове). Тараклия.
- Станчев, М (2024) Проблемът за войната и мира: световните тенденции . Войната в Украйна и Балканите (2022–2023), Институт за балканистика с Център по тракология – БАН, Издателска къща „Свети Георги Победоносец“, с 10
- Черешева, М. (2010). Границите на свободата в образованието, Дневник.